

Europos kultūrinės tradicijos tąsa *Wolfenbüttelio postilėje* (1573/1574)

Jolanta Gelumbeckaitė

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas

Empirinės kalbotyros institutas

gelumbeckaite@em.uni-frankfurt.de

WOLFENBÜTTELIO POSTILĖ (1573/1574) apima liturginių metų perikopinius sekmadienių ir šventadienių pamokslus. Antraštiniame lape išvardyti devynių liuteronų teologų vardai (su pridėta pastaba „ir iš kitų“) liudija, kad *Wolfenbüttelio postilė* yra ypatingas Europos lotyniškosios evangelikų liuteronų homiletikos tradicijos florilegijas lietuvių kalba. *Postilėje* gausu Antikos autorių, Bažnyčios Tėvų, Viduramžių teologų bei istorikų ir humanistų veikalų ištraukų ir parafrazių, taip pat sentencijų ir trumpesnių bei ilgesnių pasakojimų – alegorių, paralelių, mitų, stebuklinių pasakojimų bei hagiografijos pavyzdžių. Tai pirmieji liturginės ir pasaulietinės literatūros vertimai į lietuvių kalbą. *Wolfenbüttelio postilė* rodo, kad lietuvių kalba ir kultūra jau nuo pat rašytinės literatūros pradžios perima intelektualinę amžių patirtį apibendrinančią Europos kultūros tradiciją.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: postilė, evangelikų liuteronų pamokslai, senoji lietuvių kalba, Europos kultūros tradicijos recepcija.

0. Įvadas. Vadinamoji *Wolfenbüttelio postilė* (toliau – WP) yra seniausia žinoma lietuviška rankraštinė knyga. Tai 1573 m. parengtas ir 1574 m. įrištas kodeksas, kurį sudaro 299 *in folio*

formato lapai¹. Nuo XVII a. pirmos pusės rankraštis saugomas Vokietijoje, Hercogo Augusto bibliotekoje Wolfenbüttelyje (sign.: Cod. Guelf. 11. 2 Aug. 2°)².

Braunschweigo-Lüneburgo-Wolfenbüttelio hercogas Augustas Jaunesnysis (1579–1666) savo bibliotekai įsigijo visą Pamedės (nuo 1575 m.) ir Sembos (nuo 1577 m.) vyskupo Johanno Wigando (1523–1587)³ rankraštinių palikimą ir jo knygų kolekciją. Augusto susidomėjimą Wigandu skatino tai, kad vyskupas buvo pagrindinis liuteronų teologo ir protestantiškosios Bažnyčios istoriografijos pradininko Mato Flacijaus Ilyro (1520–1575)⁴ inicijuoto Bažnyčios istorijos projekto, vadinaujamųjų *Magdeburgo centurijų*, bendradarbis ir autorius⁵. O visą Ilyro rankraštinių ir spausdintą palikimą 1597 m. į savo biblioteką jau buvo įtraukęs Augusto pirmtakas Braunschweigo-Lüneburgo hercogas Henrikas Julijus (1564–1613). Tarpininkaujant Braunschweigo Lüneburgo hercogui Julijui (1528–1589)⁶ Wiggandas buvo gavęs kvietimą į Karaliaučių kaip *professor primarius theologiae*. Veikiausiai su Wigando palikimu į Wolfenbüttelį pateko ir WP kodeksas, kuriam 1648–1649 m. hercogas Augustas suteikė dabartinę signatūrą⁷.

¹ Skaitmeninį kritinį rankraščio leidimą su lygiagrečiai pateikta skaitmenine faksimile žr. URL: <<http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/texte/etcs/balt/lit/wp/wp.htm>>. Skaitmeninę WP faksimilę atskirai žr. PURL: <<http://diglib.hab.de/mss/11-2-aug-2f/start.htm>>.

² Detalii apie rankraštį žr. Gelumbeckaitė 2008[2], XI–LXXV.

³ Wigando biografiją žr. *Controversia et Confessio Digital*.

⁴ Lot. *Matthias Flacius Illyricus*, lotynizuota Matija'o Vlačičo, gimusio kroatijoje Istrijos pusiasalio dalyje, vardo forma.

⁵ Daugiau apie *Magdeburgo centurias* žr. Gelumbeckaitė 2017, 265tt.

⁶ Hercogas Julijus buvo pirmasis Wolfenbüttelio bibliotekos steigėjas, 1568 m. su gausia knygų kolekcija įsikūręs Wolfenbüttelyje. 1575 m. Julijus paveldėjo nemažą savo įmotės Sofijos (1522–1575), Žygimanto Senojo ir Bonos Sforcos dukters, knygų kolekciją (Gelumbeckaitė 2017, 266).

⁷ Iki 1649 m. Augustas pats katalogavo knygas, manuskriptus įvardydamas kaip *Cod(ex) Guelf(erbytanus) Aug(usteus)*.

Liturginių metų perikopinius sekmadienių ir šventadienių pamokslus (iš viso 72) apimanti WP laikytina anoniminiu veikalu, nes nežinomas nei jos autorius, nei vertėjas. Išlikęs egzempliorius yra nuorašas, kurį atliko Jonas Bylaukis (apie 1540–1603), nuo 1567 m. vasaros Jurbarko prie Įsruties (Mažoji Lietuva) kunigas. Teksto klaidų tipologija aiškiai rodo, kad Bylaukis pats juo nesinaudojo⁸. Po Bylaukio rankraštį ilgą laiką turėjo Kraupiško, vėliau Tilžės kunigas Patroklas Volveris (apie 1555–1598), kuris tekstą taisė ir komentavo daugiausia. Daug mažiau taisymų paliko trečias savininkas ir skaitytojas – Kusų, vėliau Pilupėnų kunigas Mykolas Sapūnas (apie 1553–1630)⁹. WP tekstas radosi per keletą metų kaip kompiliacija: pamokslų išdėstymas (nekilnojamųjų švenčių padėtis sekmadienių atžvilgiu ir sekmadienių skaičius) rodo, kad jie skirti laikotarpiui nuo 1565 iki 1573 m. (1565–1566, 1568, 1570, 1571 ir 1573 liturginiams metams). Jau vien antraštiniame postilės lape išvardyti devynių liuteronų teologų vardai (su pridėta pastaba „ir iš kitų“) liudija, kad WP yra ypatingas Europos evangelikų liuteronų homiletikos tradicijos florilegijas lietuvių kalba:

ISCHGVLDIMAS | EVANGELIV PER WISVS MET=|TVS,
SVRINKTAS DALIMIS ISCH | DAVGIA PASTILLV, TAI
EST | ISCH PASTILLAS NICVLAI HE=|MINGY, ANTONY
CORVINI, IO=|ANNIS SPANGENBERGI, MAR=|TINI
LVTHERI, PHILIPPI | MELANTHONIS, IOANNIS | BRENTY,
ARSATY, SCHO=|PER, LEONARDI KVLMA=|NI IODOCY
WILICHI | IR ISCH KIT=|TV · φ¹⁰

⁸ Rankraštyje pasitaiko tokių klaidų ir Bylaukio pastabų, kurios rodo, kad Bylaukis netgi perrašinėjo iš jau perrašyto teksto, žr. Gelumbeckaitė 2008[2], 39t., 179.

⁹ Daugiau apie Bylaukį, Volverį ir Sapūną žr. Gelumbeckaitė 2008[2], XLV–LXIII; taip pat: *Interaktyvus Rytų Prūsijos žemėlapis IV > Asmenybės*.

¹⁰ Vad. Tirono ženklas <φ> reiškia ‘et cetera’.

Vėliausiai išėję pirmieji šaltinių leidimai – Nielso Hemming-seno (1513–1600) *Postilla seu enarratio Euangeliorum* (HP 1561; lietuviškas vertimas artimiausias antram leidimui – HP 1562) ir ypač 1567 m. pasirodžiusi Danielio Greserio (1504–1591) *Enarratio brevis et orthodoxa Euangeliorum Dominicalium & Fes-torum aliquot* (GP 1567)¹¹ – įrodo, kad Reformacijos tradicija Mažojoje Lietuvoje buvo perimta neįtikėtinai operatyviai.

WP neabejotinai versta iš lotynų kalbos (tai aiškiai liudija ir Biblijos, ypač Psalmyno, citatos), tačiau pamokslų tekstai nėra tik pažodiniai vertimai¹². Kaip ir daugelis Renesanso nekanoninių tekstų vertimų, WP yra Viduramžių vertimo strategijų tąsa: priklausomai nuo adresato tekstas verčiant pildomas arba trumpinamas, komentuojamas, parafrazuojamas ir aktualizuojamas. Pagal liuteroniškos homiletikos tradiciją tikėjimo mokymas iliustruojamas Bažnyčios autoritetų citatomis ir argumentuojamas *exempla fidei*, tikėjimą įkvepiančiais ir pamokančiais pavyzdžiais. WP tekste gausu Antikos autorių, Bažnyčios Tėvų bei istorikų veikalų ištraukų ir parafrazių, taip pat sentencijų ir trumpesnių bei ilgesnių pasakojimų: alegorių, paralelių, mitų, stebuklinių pasakojimų bei hagiografijos pavyzdžių. WP tekstas rodo aukštą erudicijos lygį ir tuo išsiskiria iš to meto spausdintų lietuviškų knygų konteksto bei akivaizdžiai prieštarauja nuomonei, kad lietuvių rašytinė kalba XVI a. neperžengė pamaldų priedėlio statuso ribų¹³.

WP yra profesionaliems teologams skirtas parankinis tekstas, pagal kurį jie rengė bažnyčioje sakysimą pamokslą. Išaiškinti Bibliją paprastam žmogui ir jį išmokyti tikėjimo yra lengviau, kai greta Senojo ir Naujojo Testamento į mokymą įtraukiama

¹¹ Greseris antraštiniame lape nenurodytas.

¹² Iš 72 pamokslų kol kas nenustatyti 12 pamokslų šaltiniai.

¹³ Plg.: „Schriftlich fixiert worden sind sie [t. y. žemaičių ir aukštaičių dialektai – J. G.] beinahe ausschließlich zu Hilfszwecken im Gottesdienst“ (Niendorf 2010, 102).

įvairių nebiblinių pasakojimų, kurie patraukia klausytojo dėmesį ir leidžia jam susitapatinti su tikrų ar stebuklingų istorijų personažais, t. y. su asmenimis iš artimesnio gyvenimo nei Biblijos pasaulis¹⁴. Ilgesnės ar trumpesnės citatos, aliuzijos, lotyniškos sentencijos ir aforizmai (su greta pateiktais lietuviškais vertimais) leidžia WP vertinti kaip pirmuosius Antikos, patristikos, Viduramžių teologų bei istorikų ir humanistų vertimus į lietuvių kalbą. WP cituojami, minimi, atpasakojami ar parafrazuojami šie autoriai, kūriniai ir siužetai:

- Antikos autoriai ir mitai: Strabonas (64/63 m. prieš Kr.–19 m. po Kr.), *Geographika*; Ciceronas (106 m. prieš Kr.–43 m. pr. Kr.), *De officiis*; Plinijus Vyresnysis (23–79 m.), *Naturalis historia*; Plinijus Jaunesnysis (61/62–apie 113 m.), *Epistolae*; Pseudo-Seneka; Oidipo mitas (fol. 69v₂₄–70v₃); sąlygiškai čia galima priskirti maždaug III a. sudarytą keturių knygų ir 144 hegzometro dveilių rinktinę *Disticha Catonis* (kitaip dar vadinama *Liber Catonianus*, *Dicta Catonis*, *Distigium Catonis*)¹⁵;
- Bažnyčios Tėvai ir Viduramžių teologai: (Pseudo-)Augustinas (354–430 m.)¹⁶, (Pseudo-)Jeronimas (347/348–419/420 m.), Grigalius Nazianzietis (325/329–390 m.), Jonas Auksaburnis (Chrisostomas, 344/345–407 m.), Juozapas Flavijus (37/38–po 100 m.), Eusebijas iš Cezarėjos

¹⁴ Įvairios istorijos yra programiška ir pedagogiškai motyvuota evangeliškų liuteronų *praxis pietatis* dalis. Martinas Lutheris jas prilygino Biblijos pasakojimams, su kuriais klausytojas tapatinasi ir taip įsijungia į išganymo procesą, plg.: „Insofern analogisiert Luther außerbiblische Historien mit der Narrativität der Heiligen Schrift, die es nach Luther ebenso an sich hat, den Menschen in sich hineinzuziehen, ihm mit dem Erzählten gleichzeitig werden zu lassen, ja, ihn in die Heilsgeschichte Gottes hineinzusprechen“ (Steiger 1999, 43).

¹⁵ Apie Antikos autorius, mitinius siužetus ir įvairias lotyniškas bei lietuviškas sentencijas WP žr. Gelumbeckaitė 2009.

¹⁶ Apie (Pseudo-)Augustino recepciją WP žr. Gelumbeckaitė 2006a.

(264–340 m.), Pseudo-Hegesipas (IV–V a.), Atanasijas (apie 295–373 m.), (Pseudo-)Bazilijus Didysis (apie 329–379 m.), Rufinas iš Akvilėjos (apie 345–apie 410 m.), Sulpicijus Severas (apie 363–po 420 m.), Tapso vyskupas Vigilijus (V a.), Leonas Didysis (?–461 m.), Fulgencijus iš Ruspės (apie 462–463 m. arba 467/468–533 m.), Kasiodoras (apie 485/490–580 m.), Grigalius Didysis (apie 540–604 m.), Izidorius Sevilietis (Isidorus Hispalensis, apie 560–636 m.), (Pseudo-)Bernardas Klervietis (1090–1153 m.);

- Viduramžių ir Renesanso istorikai: Paulius Diakonas (Paulus Diaconus, Paul Warnefrit, apie 720/730–apie 799 m.), *Historia Romana* ir *Historia Langobardorum*; Dietrichas iš Apold(ij)os (apie 1228/1229–1297 m.), *Vita S. Elyzabeth*; Pomponijus Letas (Giulio Sanseverino, 1428–1497 m.), *Romanae historiae compendium*.

Rankraštyje nurodyti (po 31 pamokslu) ar rengiant kritinį leidimą nustatyti (29 pamokslai) pamokslų vertimo šaltiniai leidžia iš jų perimtus pavyzdžius atskirti nuo tų, kuriais papildytas ir išplėstas pats lietuviškas tekstas. Tais atvejais, kai pamokslo vertimo šaltinis neaiškus (12 pamokslų), geriausiu atveju galima nustatyti tik citatų bei atpasakojimų šaltinį. Citatos ir siužetai į pamokslo tekstą įtraukti keleriopai: **(1)** autorius (ne)nurodytas, ištrauka cituojama (*explicite*): **(1a)** citata išversta iš pamokslo šaltinio; **(1b)** vertimas papildytas citatomis; **(1c)** eksplicitinės citatos pamoksluose, kurių šaltinis nežinomas; **(2)** autorius (ne)nurodytas, ištrauka atpasakota, pateikta jos santrauka (*implicit*): **(2a)** ištrauka išversta iš pamokslo šaltinio; **(2b)** vertimas papildytas ištraukomis; **(2c)** ištraukos pamoksluose, kurių šaltinis nežinomas; **(3)** parafrazė ar užuomina. Be atskirų autorių veikalų leidimų ar antologijų, vienas iš pagrindinių citatų šaltinių XVI a. ir vėlesnėje protestantiškoje homiletikoje buvo gausiai leidžiami pagrindinių teologinių temų (punktų), sentencijų ir pavyzdžių rinkiniai (*sententiosa proverbialia, loci communes, gemmae, exempla virtutum et vitiorum, promptuarium exemplo-*

rum ir pan.). Jų tradicija prasidėjo su Philippo Melanchthono 1521 m. sukurtu protestantinio mokslo ir edukacijos teorijos modeliu – *Loci communes theologici* rinkiniu¹⁷.

1. Eksplicitinės citatos. 1a. Citata išversta iš pamoklo šaltinio. Šiai grupei priklauso atvejai, kai lietuviškas vertimas atitinka pamoklo šaltinio tekstą (kuriame ištrauka įvardyta kaip citata). Tiksliai cituojami dažniausiai pavieniai posakiai, kurie dažnu atveju tekste pateikiami su lotyniškais atitikmenimis¹⁸. Citatos gali būti trumpesnės arba ilgesnės nei šaltinyje. Ištraukos iš patristinių raštų aiškina Bibliją. Pagal Hemmingseno postilę šešiolikto sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle (fol. 245v₂₀–248v₁₄) cituojamas Bernardui Klerviečiui priskiriamas posakis apie sąžinės graužatį:

fol. 247r₃₆–247v₃: Jr f: Bernhardus || [247v] kalba teip: Pika-
ta fanlžina ira greku mufų ludi=|ninke, ghi Jra lžadzia [klaida
vietoj fudzia], ghi mucžitaija ghi tur=|ma, ghi kaltina ghi fudija
ghi fkandinna φ

HP 1562, 701: Et diuus Bernhardus ait: Mala conscientia de-
lictorum nostrorum ipsa testis est: ipsa iudex: ipsa tortor: ipsa car-
cer: ipsa accusat: ipsa iudicat: ipsa damnat.

Šis tradiciškai su Bernardo vardu siejamas lotyniškas posakis pasitaiko daugelyje XVI–XVII a. pamokslų. Jis artimas ištraukai iš Klerviečiui priskiriamo traktato *Meditationes piissimae*:

Pseudo-Bernardus, *Meditationes piissimae de cognitione humanae conditionis* 11.32, PL 184, col. 503B: Accusat me conscientia, testis est memoria, ratio iudex, voluptas carcer, timor tortor, oblectamentum tormentum.

¹⁷ Iki šiol vienas išsamiausių susistemintos teologinės ir naratistinės topografikos tyrimų yra studijų rinktinė *Volkserzählung und Reformation* (Brückner 1974).

¹⁸ Sentencijomis tapusių citatų autorystė dažnai nenurodyta, jos pristatomos kaip „yra kalbama“, „ką kalba raštas“ ir pan. (daugiau žr. Gelumbeckaitė 2009, 73t.).

Taip pat pagal Hemmingseną Bernardas cituojamas Advento pirmo sekmadienio pamoksle (fol. 1r₁–5v₁₀), kuriame Viešpaties atėjimas aprašomas pagal šešias Bernardo pirmoje Advento kalboje suformuluotas aplinkybes: „kaip í: Bernhardus íschraícha | Pirmiausei kas ira tafsai kurfai ataiti, | Antra ífch kur attaiti, Treczia kur at=|aiti, kietwirta ant ka attaiti, Penkta | kada, íchefta kurio kielliu“ (fol. 1r_{21–26}) – „Sex circumstantias cum diuo Bernardo pensandas in eo proponamus, quae sunt: Quis sit qui ueniat: Vnde: quò: ad quid: quando: & qua“ (HP 1562, 4) – „Diligenter pensate rationem adventus huius, quaerentes nimirum quis sit qui veniat, unde, quo, ad quid, quando, et qua“ (*Sermones in adventu Domini* 1.1, *Sancti Bernardi opera* 4, 162). Iš Greserio postilės verstame Švč. Trejybės šventės pamoksle (fol. 187v₂₇–192v₁₈) Pilypui skirtus žodžius „Kas yra matęs mane, yra matęs Tėvą“ (Jn 14,9) iliustruoja Bazilijaus Didžiojo traktato *Apie šventąją Dvasią* citata:

fol. 189r_{10–12}: Kaip Bafilius knigofa ape Dwafių | í: 8 cap: raícha: Regi ne gimi ne ítomeneija [t. y. ítomenei ja] | ÷ tewa, bet gieribę walas a nara ia.

GP 1567, 338: non figuram, non formam, sed uidet bonitatem uoluntatis, ut Basilius inquit in lib. de Spiritu sancto capite 8.

Basilius Magnus, *De Spiritu Sancto* 8.21, PG 32, col. 106A–B (CPG 2839): *Qui uidit me, uidit Patrem* [Io 14,9]: non figuram, non formam: pura enim est a compositione diuina natura; sed bonitatem uoluntatis, quae cum essentia concurrens, similis et aequalis, imo potius eadem in Patre et Filio intelligitur.

Švč. Trejybės šventės pamokslas apskritai yra gausus krikščioniškojo auklėjimo ir tikėjimo pavyzdžių, kurie per Greserio teksto vertimą pasiekė ir lietuviakalbę auditoriją (dar žr. toliau 2a). Taip pat iš Greserio postilės verstame pirmo sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle (fol. 192v₁₉–196v₃₅) ilgą istoriją apie imperatorių Tiberijų Konstantiną (žr. 2a) apibendrina palyginimas iš Bazilijaus Didžiojo kalbos prieš godžius turtuolius:

fol. 195r₃₀₋₃₅: Liſchnei grafzių priliginimų Magnus Bafi= |lius
kazanis pirmai prefch ſchikſchtotius Baga= |tus to budu ira ta-
res: Schulnis kurfai io dafch= |niaus ira ſemiamas, to didefnį
ir cziftefnį | dofti wandeni, A annie apleiftei a nefe= |miamiei
ſchulnei palmirfta toiaus

GP 1567, 351: Admodum pulchram similitudinem Basilium
Magnus in hanc dedit sententiam, Sermone primo in diuites au-
aros, sic dicens: Putei quo exhauriuntur crebrius, eo copiosiore
et puriore scaturiunt aqua: dimiſi uerò et quieti, putent.

Basilium Magnus, „Sermo I. in diuites avaros super illud Lucae
Evangelii. Hominis cuiusdam divitis ager“, *Basilii Magni opera*,
1520, fol. CIIr: Nam & putei continuo exhausti & copiosiore &
pulchriore admodum fluunt aqua: dimiſsi vero & quieti, facile
putent.

1b. Vertimas papildytas citatomis. Lietuviſkas vertimas
gali būti išplėstas citatomis, kurių vertimo ſaltinyje nėra. Daž-
niausiai tai trumpi posakiai su nurodytu autoriumi. Advento
pirmo sekmadienio pamoksle (fol. 1r_{1-5v}₁₀) cituojamas Tapso
vyskupo Vigilijaus veikalas *Prieš Eutichetą*, kurio Hemmingse-
no tekstas (HP 1562, 1–11) visai nemini:

fol. 1v₂₀₋₂₂: Kalba to wardu Virgili= |us [*klaida vietoj Vigi-*
lius] Eutijcen knigofa pirmofa tardams Newe= |nas wetas ner
tuſchczias buwima deiwiftes

Vigilius Thapsensis, *Contra Eutychetem libri quinque* 1, PL 62,
col. 98C (CPL 806): Plena sunt quippe omnia Filio, nec est
aliquis locus divinitatis ejus praesentia vacuus.

WP mėgstamos Grigaliaus Didžiojo sentencijomis virtusios
ištraukos ir jų parafrazės¹⁹. Pirmo Gavėnios sekmadienio (*In-*
vocavit) pamoksle (fol. 92v_{29-99v}₃₇), kompiliaciniame vertime
iš Johannes Spangenbergo postilės (SpP 1553), į Gavėnios

¹⁹ Žr. Gelumbeckaitė 2009, 74t.

laikotarpio mokymą įveda citata: „Jr anfai dak= | taras račhta f: wardu gregorius kalba: wif= | šakias Chauš darbas ira mušu makflas“ (fol. 95v₂₁₋₂₂). Bažnytine formule tapęs posakis „Omnis / Quaelibet Christi actio nostra est instructio“, kurį Lutheris priskiria Grigaliui Didžiajam²⁰, atsirado šio homilijų apie pranašą Ezechielį pagrindu: „Qui ergo nos exemplo suo de omnibus instruxit, murus nobis per circuitum et undique factus est“ (Gregorius Magnus, *Homiliae in Hiezechihelē prophetam* 2.2, CChSL 142, 229 [CPL 1710]).

Tame pačiame pamoksle aiškinimą apie pasninką iliustruoja Leono Didžiojo žodžiai, kurių Spangenbergas taip pat nemini: „Kalba wel Leo Papėžus Neka negielpti | pašnikauti ir kitta ka giera darriti, Jeigu kurfai nedu= | mas fžirdes nog grekų atkreipti“ (fol. 96v₃₆–97r₂). Tikslaus atitiktens man nepavyko rasti, bet gali būti, kad tai parafrazė pagal Leono Didžiojo 41-mą traktatą apie Gavėnios pasninką, plg.: „Nam quid prodest honestatis formam praeferens cultus exterior, si interiora hominis aliquorum sordeant contaminatione uitiorum?“ (Leo Magnus, *Tractatus septem et nonaginta* 41, CChSL 138A, 233 [CPL 1657]).

Arkangelo Mykolo dienai (rugsėjo 29 d.) skirtame pamoksle (fol. 290r₁₄–295v₃₂), verstame pagal Spangenbergo postilę, mokymą apie angelus pradeda Jeronimo citata, kurios šaltinio tekste nėra: „kalba f: Jeronimus Dide garbe duščų | kaip turri kiekwena paškirta ant fer= | gieghima šaw Angela“ (fol. 290v₇₋₉) – „Magna dignitas animarum ut unaquaeque habeat ab ortu natiuitatis in custodiam sui angelum delegatum“ (Hieronymus, *Commentarii in Mattheum* 3, CChSL 77, 159 [CPL 590]). Toliau šiame pamoksle WP cituoja Bernardo Klerviečio psalmių homilijas (vietoj Spangenbergo pamoksle pateiktos Augustino ištraukos): „Teip nes kalba f: Bernhardus, ką tu | fžmagau ne

²⁰ „Sicut ait B. Gregorius: Omnis Christi actio est nostra instructio, imo commotio“ (Martin Luther, *Disputatio Heidelbergae habita, 1518*, WA 1, 364).

drinfi man reginczam gre= | fchiti, kaipagi tai drenfi f: Angelamus | preg ľawens ľanti A tai regint“ (fol. 295v₁₂₋₁₅) – „In quovis diversorio, in quovis angulo, angelo tuo reverentiam habe. Tune audeas illo praesente, quod vidente me non auderes? An praesentiam esse dubitas quem non vides?“ (Bernardus, *Sermo-nes in psalmum ‘Qui habitat’* 12.6, *Sancti Bernardi opera* 4, 460). Dar trimis atvejais WP tekstas papildytas Bernardo Klerviečio citatomis²¹.

1c. Eksplicitinės citatos pamokluose, kurių šaltiniai nežinomi. Nors pamokluose, kurių šaltiniai nenustatyti, citatas nurodo autorių vardai, ne visada įmanoma jas identifikuoti²². Advento antro sekmadienio pamoksle (fol. 5v₁₁₋₁₂v₂₄) 1 Kor 15,52 ištrauka komentuojama Jeronimo žodžiais:

fol. 8v₅₋₉: A teip ir ano czefu ira tarens f: Hieroninas [klaida *vietoj* Hieronimas] | ant anų ľzadzų f: Paw: 1 Cor: 15 Trubis | truba a numirufei kelfis nepagedi. kalba teip | Jeigu walgau iei-gu gierru Jeigu ir ka kitta | darrau, wiľsada ľkambus a ľzwangus regetef= | fi auľfa mana balľas anľai baiľufis trubas. | kielkiteľsi numirufei, a eikite ant ľuda De= | wa.

Šiuos Jeronimui priskiriamus žodžius pateikia XVI a. popu-liarus Andreaso Musculo (1514–1581) rinkinys *Loci communes theologici* antrame tome prie temos apie paskutinį teismą:

²¹ Trečio sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle: „kalba Bern= | hardus: Meloghi Cain didelne ira pana | Diewa gieribe, a ne kaip ieib kakiagi mu= | ľų piktibe“ (fol. 203v₇₋₁₀; žr. Gelumbeckaitė 2006a, 247); keturiolikto sekmadienio po Švč. Trejybės šventės pamoksle: „dactarai raľhta | f: kalba: Nemalanifte ira wejias ľaufas | dźiawinus ľchulinį malanes ~ pana Die= | wa, Jr wel kalbama ira :Ab ingratis | beneficia tolluntur: Nog nemalaningu | gieribes tur but atimtas“ (fol. 240v₃₂₋₃₆; žr. Gelumbeckaitė 2009, 75).

²² Apie Kalėdų pamoksle cituojamą Grigaliaus Didžiojo aštuntą Kalėdų homiliją (fol. 27r₂₅₋₂₉) ir Grigaliui priskiriamą atliepų knygą (antifonarijų; fol. 29r₁₈₋₂₀) žr. Gelumbeckaitė 2008[2], 28, 30.

Andreas Musculus, *Loci communes theologici*, 1563 II, fol. 191v: HIERON. SVPER MATTH. Siue comedam, siue bibam, siue aliquid aliud faciam, semper vox illa videtur sonare in auribus meis: Surgite mortui, & venite ad iudicium. Quoties diem iudicij cogito, totus corde & corpore contremisco. Si qua praesentis vitae est letitia, ita agenda est, vt nunquam amaritudo futuri iudicij recedat à memoria.

Iškart toliau lietuviškame tekste cituojamas Bernardui Klerviečiui priskiriamas veikalas *Meditationes piissimae*:

fol. 8v₉₋₁₇: Wel kalba anfai tewas f: Bernhardus | tardams: Beda man biednamiam kada | attais ta diena fuda, ir bus atwertas knigas | kurofa wifas dumas mana, fgadei wifsi | darbai mana, pa akim fudzias bus fkaiti=|ta, tada ifch fugiedima, nuleidys galwu | drebedams ftawefu atmindams ir girde=|dams grekus piktibes a biauribes fawa, | kada bus tarta: fchifkat fchmo ir darbai ia.

Pseudo-Bernardus, *Meditationes piissimae de cognitione humanae conditionis*, PL 184, col. 487D–488A: Vae mihi misero, cum venerit dies illa iudicii, et aperti fuerint libri in quibus omnes mei actus et cogitationes Domino praesentandae recitabuntur! Tunc demisso capite prae confusione malae conscientiae, in iudicio coram Domino stabo trepidus et anxius, ut[488A]pote commemorans scelorum commissa meorum. Et cum dicetur de me, Ecce homo et opera ejus.

Bernardo citata iš pirmo laiško iliustruoja Pat 11,4 žodžius „atpildo dieną turtai bus nenaudingi“:

fol. 10v₂₇₋₃₃: Teip bila: attais | diena fuda, kur daugiaus galles czifita | fzirdis nekaip kitri fgadei, drifi a giera | fanfzine, ne kaip pilni czereflai maifche=|lei fkrinas, kadangi tafsai fudzia, ne=|bus perkreiptais fgadeis angu kakiamis | dawanamis.

Bernardus, *Epistolae* 1.7, *Sancti Bernardi opera* 7, 6: Veniet, inquam, veniet dies iudicii, ubi plus valebunt pura corda quam astuta verba, et conscientia bona quam marsupia plena, quandoquidem Iudex ille nec falletur verbis, nec flectetur donis.

Antros Jeronimo citatos šaltinis neaiškus:

fol. 10v₃₃–11r₄ [?]: S Hieroni: kalba tar= | [[11r]dams: kaip daug tę bus kure fcha bua neifchkalbų | gerrai, kure bua nebili, palaimingefni thę bus | ufz anos Oratores philofophus ir wifsus ifch= | mintingofus fcha fweta.

Tame pačiame Advento antro sekmadienio pamoksle yra keletas ištraukų, kurios tekste pateiktos kaip eksplikitinės citatos, tačiau, nepaisant ilgų paieškų, jų proveniencija taip ir liko neaiški. Šešiais atvejais ištraukos įvardytos kaip citatos iš Jono Auksauburnio (Chrisostomo) veikalų:

fol. 8r_{12–15}: kaip kalba Chriřoftomus tardams kaipagi pik= | teghi welitu iau tas wifsas mukas peklas kę= | cziju, a nekaip to czefu teip baiřų a ruftų wei= | dų ta fudzias regeti

fol. 9v₂₆–10r₁₂ [?]: Kalba wel Chriřof: Chus Jefus ant ta parku= | cziaufa fuda, permes wifsemus piktemus | tardams: Efch del iufų fzmagunn [*klaida vietoj*: fzmagum] efmi ftaiens [...]

fol. 10r_{19–29} [?]: Kalba Chriřofto: | Werks ant řawens řzidai, regedami giwų | fanti [...]

fol. 10v_{18–24}: Chriřof: kalba teip: Tada nei bagatifte бага= | temus kę pades angu gelbes nei gimdita= | iei ufz funus kakia atpirkima gales do= | ti, nei angelai kaip nu paiunkį ira ufz mus | melřtęsi, to czefu newena řzadzia negal= | les ufztarti ufz piktofius, to czefu nefanga | teifibe teifa fuda fuřsimilima negalles priimt.

fol. 11r_{23–26}: Kalba Chriřofto: tar= | dams atteis diena ta, kurę wifsi darbai mu= | řų, kaip ant tabliczias ifchrafchiti a ifchmala= | wati bus paraditi.

2. Implicitinės citatos. 2a. Ištrauka išversta iš pamokslo šaltinio. Šiai grupei priklauso atvejai, kai ištraukos ir siužetai išversti iš pamokslo šaltinio, kuriame jie yra atpasakoti. Lietuviškas vertimas gali būti trumpesnis arba ilgesnis nei šaltinyje. Iš Greserio postilės verstame Sekminių sekmadienio pamoksle (fol. 180r₁₇–183r₂₂) perteikti Bazilijaus Didžiojo žodžiai: „Ludija Bafilius in Examine řawa, teipa= | ieg kaipagi Dwafia ř,

kaip paukštelis ka= | kias ant wandenų laikefsi, ir giwų waifų | iemus ~ wandinemus dawe“ (fol. 181v₃₀₋₃₃) – „Testatur enim Basilius in Hexaemero suo, homilia secunda, Spiritum sanctum aquis instar auiculae incubuisse, et uitalem foecunditatem illis praebuisse“ (GP 1567, 319). Tikslios citatos antroje heksamerono homilijoje man nepavyko rasti, bet Greserio ir WP citata artima sakiniui iš antros homilijų knygos: „fovebat et vivificabat aquarum naturam, ad similitudinem gallinae cubantis: vitalem virtutem his quae fovebantur injiciens“²³. Greserio postilėje žodžius apie kūną kaip Dievo šventyklą (1 Kor 3,16.6,19; 2 Kor 6,16) iliustruoja nuoroda į Bazilijui priskiriamą 141-mą laišką Cezarėjos gyventojams ir Fulgencijaus iš Ruspės laiško *De fide ad Donatum* citata (GP 1567, 317–318). Tuo tarpu WP pateikia tik nuorodas: „kaip ape tai | | Bafilius magnus gramatai 141 Cefarianumpi | ludija, Jr fulgentius rafchidams donatap | ape werų krikšzaniškų“ (fol. 180v₃₆–181r₃).

Kaip jau minėta (žr. 1a), gausus tikėjimo pavyzdžių yra iš Greserio postilės verstas Švč. Trejybės šventės pamokslas. Būtinumas tikėti Dievo buvimu, arba esimu („buwimu angu ełsimu“ fol. 188r₆, lot. *essentia*), ir Dievo meile žmonėms pirmiausia grindžiamas negatyviais pavyzdžiais iš Antikos: Anaksagoras netikėjęs jokių dievu ir „butų tapis užmučhtas nog Ate= | nienfų, ieib ia fzekas Pericles neapgines“ (fol. 188r₁₃₋₁₄)²⁴, o Plinijus netikėjęs, jog dievas „fzinatų a rupintųfi ape tos mufų fwe= | tifzkus angu kunifzkus daiktus“ (fol. 188r₁₇₋₁₈)²⁵. Pasakojant apie Bažnyčios ginčus dėl Dievo kūniškumo ir aiškinant

²³ Basilius Magnus, *Homiliae in hexaemeron* 2.6, PG 30, col. 888C (CPG 2835).

²⁴ „[...] nullum omnino esse Deum: sicut Anaxagoras sensit, atque ideo ab Atheniensibus occisus fuisset, nisi Pericles, qui tum Athenis rerum potitus, quique ipsius fuerat discipulus, eum protexisset“ (GP 1567, 337).

²⁵ „Quidam etsi Deum aliquem esse fateantur, tamen res curare mortaliū negant“ (GP 1567, 337; žr. Gelumbeckaitė 2009, 71).

Trejbės koncepciją remiamasi Kasiodoro Bažnyčios istorija (Epifanijo Scholasto vertimas į lotynų k.)²⁶. Pagal Kasiodorą ir Eusebijo iš Cezarėjos *Historia ecclesiastica* vardinami Trejbės doktrinos nepripažinę ankstyvosios Bažnyčios eretikai²⁷ ir juos dėl to ištikusios negandos: Kerintą mirtinai suspaudė užgriuvusi pirtis (fol. 192r_{19–20}), Ariujui besituštinant išvirto žarnos (fol. 192r_{22–25})²⁸, Rytų Romos imperatorių Valentą sudegino gotai (fol. 192r_{27–30}). Pagal Pomponijaus Leto *Romanae historiae compendium* ir Pauliaus Diakono *Historia Romana* minimas Rytų Romos imperatorius Anastasijus I, kurį nutrenkęs perkūnas (fol. 192r_{31–35}), ir ostgotų karalius Teoderikas, degantis įkritęs į ežerą (fol. 192r_{35–192v₄})²⁹. Eretikų gretas lietuviškaime vertime papildė Andriejaus Osiandro (1496/1498–1552) pavyzdys, kurio Greseris neaprašo: „Kaip ir muŕų atmintij bua knapheus Ofi=|andras“ (fol. 191v_{14–15}); „Ofiandras muŕų atmin=|tei, kurfai teipaieg ape Chų piktai lai=|ke ir tas ganna piktų ĩmertim ira numi=|res“ (fol. 192v_{4–7})³⁰. Iš Greserio postilės verstame pirmo sekmadienio po Švč. Trejbės pamoksle (fol. 192v_{19–196v₃₅}) yra ilga pagal Pauliaus Diakono *Historia Langobardorum* atpasakota istorija apie imperatoriaus Tiberijaus Konstantino gailestingumą ir apie Dievo jam už tai suteiktą atlygį – dukart rastą lobį (fol. 194v_{27–195r₂₉}): „tas Tiberius Cefarus, ko dau=|giaus dawe dawa del, to iam panas De=|was io dangiaus [klaida vietoj daugiaus] atdawe“ (fol. 195r_{27–29}).

²⁶ Plg.: „kaip ape tai Hiftoria tripartita ≠ trilinkai [...] ludija“ (fol. 188v_{27–29}); „bažniczias Hiftoriai trilinkai knigafa 1 cap: 13 ir 14 ir 15 platei ira rafches“ (fol. 190r_{30–32}).

²⁷ Apie „Praxeas ir Sabellius, Arrius, Cerinthus, ir Ebion, Martion Apelles ir Apollinaris“ (fol. 191v_{11–13}), „Macedonius“ (fol. 191v_{23–24}) žr. Gelumbeckaitė 2008[2], 182tt.

²⁸ Greserio lotyniško teksto „cacando“ (GP 1567, 353) išversta eufemistiškai „ifcheijus pašwaikfįcziatų“ (fol. 192r₂₃).

²⁹ Daugiau žr. Gelumbeckaitė 2008[2], 184tt.

³⁰ Daugiau žr. Gelumbeckaitė 2008[2], 186t.

Dešimto sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle (fol. 225v₁–228r₉), verstame taip pat iš Greserio postilės, kaip Dievo bausmės pavyzdys minimas per Jeruzalės apgultį 70 m. Pesacho šventės metu siautėjęs badas, maras ir romėnų smurtas:

fol. 226v₁₉–227r_{15,26–29}: Atteija nepre=|telius Rimianis
Walu apieme Hie=|rufalem, fufpaude ghi ifch wifsur ir | ant
lzemes mete, teip kaip nelikka | Akmo ant akminia, Szidai tiei
ku=|riei bua mefte, kuru indiwnai di=|de daugibe ant dienas
f: ifch wifsu | krafchtu fweta fufsijeghi bua, taki di=|de badu
pirma nukienteija, kaip a=|das dirfchius walgie ifch Zakadu
pal=|fiwaikfchczighimas lzmanu ufz peni=|gus pirkdami wal-
gie, nieschla [klaida vietoj: meschla / mieschla] ir kita | kas pikta
bua ir akimis weiz=|deti tai iu penukfchlas bua, teip in=|diwnai
didis a diwnas badas bua, | kaip augibes waikus fawa walgie
φ ||[227r] Patam indiwnai didis maras bua, teip | kaipagi we-
nas antra negalleija pakasti, per | Muru lawanus ingi walu mete
~ ingi | pakalne. Patam indiwnai baifei didei a | smarkei didis
krauia praleghimas buwa | kas giwu lziidu fugauta bua, bua iu
ufz we=|nu penigu 30 pardoti, kaip ghe Chu Jefu | bua ufz
30 Sidabriniku pardawi, Teip smar=|kam karaghimu pana Die-
wa lzdai fugai=|schinti bua, patradidami wifsu karalifte | ir
kaplanifte fawa Tafsai kunifzkafifis | karaghimas iu toiaus weikia
lzenklineia | amfzinu iu pakandinimu, Bua nefs nog | iu atim-
tas lzadis f: pana Diewa, ir bua | dotas giminei waiifu darantie.
[...]| Ka ira nukenteghi lzdai nog Cefaraus | Rima Vefpafiano,
ir funaus ia Tito, pra | tai didei platei Jfchrafcha Jozephus
knigo=|fa 7 Jr Eufeuius knigofa 5 ape karu tu lziidu.

GP 1567, 434–435: Venerunt enim hostes eorum Romani, &
uallo Hierusalem circumdederunt, et coangustarunt undique,
tandem et ad terram prostrauerunt, nec reliquerunt lapidem su-
per lapide: immò & ipsi qui in ciuitate fuerunt Iudaei famem &
inediam talem passi sunt, ut & filios suos, et coria scutis atque
pharetris detracta, edere non refugerent. Mox & omnem regio-
nem cum regno & sacerdotio suo amiserunt: & quae poena erat
grauissima, quaeque aeternam illis damnationem accelerabat,
tollebatur ab eis uerbum Dei, & dabatur genti facienti fructus

eius. [...] Porro quanta à Roma | | [435] nis imperatoribus, Vespasiano & filio eius Tito, Iudaei perpeſi fuerint, describit Iosephus lib. Iudaici belli 7. Item Egesippus & Eusebius.

Jeruzalės apgulčiai ir Greserio bei WP minimiems įvykiams skirta penkta ir šešta Flavijaus knyga (ne septinta) ir atitinkamai trečia Eusebijo knyga (ne penkta, kaip nurodo WP). Lietuviškas tekstas yra išsamesnis negu Greserio originalas (teksto atitinkamai mano pabraukti) ir išplėstas pagal Juozapo Flavijaus (resp. Pseudo-Hegesipo, graikišką tekstą IV–V a. išvertusio į lotynų k.) *De bello Iudaico* ir Eusebijo iš Cezarėjos *Historia ecclesiastica*. WP necituoja šių tekstų pažodžiui, bet veikiausiai remiasi kokia nors jų santrauka³¹.

Taip pat iš Greserio postilės verstame penkiolikto sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle (fol. 241r₁₅–245v₁₉) gyvenimo susiturint naudą ir už tai Dievo suteikiamas malones grindžia Biblijos citatos (Lk 12,15; Iš 34,28; 1 Kar 19,8), kurias iliustruoja gyvenimiški pavyzdžiai. Pirmiausia pasakojama apie atsiskyrėlius Paulių ir Antonijų:

fol. 243r_{15–27}: fkaitame fziwatu f: tewų, kaipa= | gi f: Pawilų puftelnikų per 60 metų war= | nas atnefchdams kiekdianas pufsį kiepu= | laiczia donas peneija (kaip kitų kartų ir | Heliafzių prarakų penneija) Jr kad attaia | tap Pawilap Puftelnikap S Anthonius puf= | telnikas, tada anlai warnas atnefche czie= | lų kiepelaitį donas Tare Pawilas Anto= | niap, fchifkat 60 metų ira kaip kiekdianas | imu pufsį kiepalaiczia donas, Jr nu ant tawa | attaghima panas Diewas padaukfinaija | tą penukfzlų ir tare: O kaip gieras ir fuſsi= | millftus ira Panas φ;

³¹ Detalų tekstų palyginimą žr. Gelumbeckaitė 2008[2], 208–212. Jono Bretkūno postilės dešimto sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle (BP 1591, II 330–351) Jeruzalės sugriovimas (BP 1591, II 336₁₅–347₁₁) verstas ne tiesiogiai iš pirminių šaltinių, bet iš vokiškos Johaneso Bugenhageno istorijos *Verstörung der Stad Jerusalem*, sudarytos pagal Juozapo Flavijaus, Pseudo-Hegesipo, Eusebijo iš Cezarėjos tekstus ir jų XIV a. santrauką (Gelumbeckaitė 2006b, 66).

GP 1567, 477: Athanasius scribit Paulum Heremitam quotidie dimidio pane, quem coruus attulit, per multos annos pastum. Cumque ad Paulum Antonius uenisset, coruus integrum panem attulit, quem multis annis attulerat dimidium. Ait ergo ad Antonium Paulus, Eia sumamus cibum, quia Dominus suis militibus duplicauit annonam.

Greserio postilėje nurodomas istorijos šaltinis – Aleksandrijos vyskupo Atanasijo *Vita Antonii* (apie 357 m.), jau IV a. išvers-ta į lotynų k. Lietuviškame vertime istorijos autorius nemini-mas. Pati istorija WP išplėsta ir yra artimesnė Jeronimo vari-antui, kuri perėmė Georgas Majoras (1502–1574) *Vitae patrum* (1544), Lutherio inicijuotame evangelikams skirtame šventųjų gyvenimų aprašymų variante:

Hieronymus, *Vita Sancti Pauli primi Eremitae* 10, PL 23, col. 25B–C (CPL 617): Inter has sermocinationes suspiciunt alitem corvum in ramo arboris consedissee, qui inde leniter subuolabat, & integrum panem ante ora mirantium deposuit; post cuius abscessum: Eia, inquit Paulus, Dominus nobis prandium misit, vere pius, vere misericors. Sexaginta jam anni sunt, quod dimidii semper panis fragmentum accipio: verum ad adventum tuum, militibus suis Christus duplicavit annonam.

Georg Major, „Vita Pauli eremitae“, *Vitae Patrum*, 1560, fol. 55r: Inter has sermocinationes, suspiciunt alitem coruum in ramo arboris consedissee, qui inde leniter subuolabat, & integrum panem ante ora mirantium deposuit. Post cuius abscessum: Eia, inquit, Paulus: Dominus nobis prandium misit, uere pius, uere misericors. Sexaginta iam anni sunt, quod accipio dimidij semper panis fragmentum, uerum ad aduentum tuum, militibus suis duplicauit annonam.

Toliau pateikiamas pavyzdys apie Bazilijaus Didžiojo tėvus, atpasakotas pagal Grigaliaus Nazianziečio *Monodiją*³²:

³² „Monodia Graegorii Nazianzeni in Magnum Basilium per Raphaelem Volaterranum conversa“, *Basilii Magni opera*, 1520, fol. LVIr–LXVv.

fol. 243r₂₇₋₃₅: Gregorius Nazian= | cienus Monodiai rafcha, kaipaię kad gim= | ditaiei Bafilij magni del perfekdineijma | a nepalaubima nog Paganifzka Cefara Die= | wa fžadzia del girai flapefsi tę iemus netu= | rint iau neka walgiti Du Elinu ifch giras | fawa waliu ataiia iump ir pafsidawe iemus | ing rankas idant ių mefų per tą walandą | pennetunfi.

GP 1567, 477: Gregorius Nazianzenus in Monodia scribit, parentes Basiliij Magni persecutionem fugisse in desertum: cumque ibi quod ederent non haberent, ait ceruos sponte sua se illis obtulisse mactandos, ut ex illorum carnibus in deserto uitam traherent.

Lietuviškas vertimas kiek pakeistas: nurodyta, kodėl tėvai turėjo slėptis (dėl savo tikėjimo buvo persekiojami imperatoriaus pagonio) ir kad jiems pasidavė du elniai³³. Iškart po šio pasakojimo minima 1540 m. užrašyta istorija apie netoli Špejerio miesto (vok. *Speyer*, lot. *Spira*) gyvenusią mergaitę, kuriai dvejus metus neprireikė maisto³⁴:

fol. 243r₃₅–243v₄: Skaitame wel, kaip ira nog || metu gimima Chaus 1540 rafchita, kaipa= | gi wena merga netali nog mefta Spire bua | tai dweius metus nit neka ner walgu= | fi a tatziau lati bua

GP 1567, 476: Anno 1540 in uicinia Spirae puella fuit, quae per biennium nihil comederat.

³³ *Monodijoje* rašoma apie riebius elnius („cerui pingues“; fol. LVIv), bet jų skaičius nenurodomas.

³⁴ Vieni pirmųjų ši stebuklingą atvejį apie mergaitę, kuriai dvejus metus neprireikė jokio maisto, aprašė Jobas Fincelis (1526/1530–1589) antrame tritomio veikalo *Wunderzeichen* (1556, 1557–1559, 1562) tome (jis istoriją datuoja 1542 m.) ir Conradas Lycosthenes (apie 1518–1561 m.) *Prodigiorum ac ostentorum chronicon* (1557), kur atvejis aprašytas prie 1539 m. stebuklų. Kaip 1542 m. užregistruotas įvykis, pasakojimas pateko ir į Andreaso Hondorffo *Promptuarium exemplorum* (1568).

WP pakeista ir pavyzdžių hierarchija. Greseris mergaitę mini iškart po Biblijos nuorodų, o lietuviškame tekste ji atsidarė pavyzdžių virtinės pabaigoje. 26-to sekmadienio po Švč. Trejybės šventės pamoksle (fol. 278v₇–282r₃₅) pagal Greserio postilę pasakojama apie šv. Martyną:

fol. 280v₇₋₁₃: Historiai ape f: Martinu fkaitame, kad | Martinas ufzėghis wenu nogū a fchalan=|tį ubagū, nupiawis ftukį fkraiftes fa=|wa apwilka a apdengie ghį girdetas | bua balfas Chaus Jefaus teip kalbus: Mar=|tinas dabar nauiei prfisiwertis, to | rubu mane pridengie φ

GP 1567, 581: In historia de sancto Martino legitur, Christum de Martino testatum fuisse, quòd ipsum uestiuerit, quum ille pallio suo nudum quendam uestiuisset. Martinus (inquit Christus) adhuc catechumenus, hac me ueste contextit.

Greseris pateikė istorijos kompiliaciją pagal Sulpicijaus Severo *Vita Sancti Martini* (396–397). Toliau pasakojama šv. Elžbietos (kanonizuota 1235 m.) istorija – raupsuotasis, kurį ji nuprausė ir paguldė į santuokinę savo ir Tiuringijos landgrafo Liudviko IV lovą, pasirodė besąs Kristus:

fol. 280v₁₄₋₂₁: Toringikai Hiftoriai rafchita ira, kaipa=|gi Ludophicas lantgraphius Chu Jefū | ant krifzaus primufchta lawai angu pa=|tale fawa ira regeijes, a tai to, kaipagi | mate ia Elfbetha wenu czefu Vbagu wi=|rū fawenfz attaiufi, wifsz wacziotū a brā=|totū apmafgaiufsi, fawa ir wira fawa | patalia bua paguldziufi φ

GP 1567, 581: In historia Thuringica est, Christum cruci affixum à Ludouico Lantgraphio in lecto suo uisum, cum uxor eius Elizabeth ulcerosum quendam leprosum balneasset, & in suum & mariti lectum collocasset.

Šio pasakojimo, patekusio į Tiuringijos kronikas, šaltinis yra Erfurto dominikono Dietricho iš Apold(ij)os 1289–1297 m. aprašytas šv. Elžbietos gyvenimas *Vita S. Elyzabeth*.

2b. Vertimas papildytas ištraukomis. Į Advento ketvirto sekmadienio pamokslą (fol. 18v₁₀–25v₂₀) įterpta netrumpa ištrauka apie tai, kaip Milano vyskupas Ambraziejus (šv. Ambraziejus) 390 m. neįleido imperatoriaus Teodosijaus į bažnyčią, kol šis neparodė viešos atgailos už Tesalonikuose iš keršto surengtas žudynes. Pavyzdys turi iliustruoti Bažnyčios valdžios primatą prieš pasaulietinę:

fol. 25r_{9–32}: f: Biŕzkupas Ambrofius ira padarens Ce=|ŕaru Teodoŕiu, kaip iŕchraŕcha Tripartita | hiŕtoria, kurę [klaida vietoj kurį] f: Biŕzkupas uŕzkeike del ia | piktibes, ir nenareija ia nei ing Baŕznicziu in=|leifti, ik apŕijeme pakutų uŕz tai darriti, A | tai tadel bua nufsidawī, kaipaghi tas Cefa=|rus Theodofius del maŕzia ŕzalnerių ŕmer=|tes, kure ing meftų Thefolonicenŕu del | kakias preŕŕaftes pamuŕzti bua, Teip ghis | ta kerŕzija, a teip ŕmarkei, kaipagi tadelei | nog ia, meŕchczianų ŕeptinias tukŕchtanczius | pamuŕztas bua, Tadelei ir bua uŕz pra=|keikima nog Biŕzkupa ambraŕzieiaus, neinei=|gi [klaida vietoj nei ingi] Baŕzniczių nebua inleiftas, kad neŕs ghi=|ŕai ≠ Cefarus patam nareija ingi Baŕzniczių | ineiti, Ambrofius ia neleida, bet iŕcheijs | iap lauką driŕŕai apbare ghī tardams iam: | kaip nu tu driŕŕi ineit baŕzniczian, Jr kaip | tu driŕŕi tamis rankamis ŕchwentughī kunų | weŕzpates ŕawa prijm̄ti, ir naŕrais a bur=|nu tawa ia ŕchwencziaufuia brangiauŕių krau=|ių gierti, Ghis to apbarimu prije=|me pakutų, ir bua prijm̄tas nog Biŕzcu=|pa tarpen ŕnaru Baŕzniczes φ.

Hemmingseno postilė apie šią istoriją tik užsimena „ut Ambrosius Theodosio“ (HP 1562, 41). Lietuviškas tekstas pateikia kompiliaciją pagal Kasiodoro *Historia ecclesiastica tripartita* dešimtą knygą:

Cassiodorus-Epiphanius, *Historia ecclesiastica tripartita* 9.30.4–22, CSEL 71, 541–542, 544 (CPG 7502, CPL 899): Septem milia etenim hominum, sicut fertur, occisi sunt non praecedente iudicio [...] Huiusmodi cladem plenam valde gemitibus audiens Ambrosius, cum princeps Mediolani venisset et

sollemniter in sacrum voluisset intrare templum, occurrit foris ad ianuas et ingredientem his sermonibus a sacri liminis incesso prohibuit: [...] Quibus calcabis pedibus sanctum illius pavimentum? Quomodo manus extendas, de quibus adhuc sanguis stillat iniustus? Quomodo huiusmodi manibus suscipies sanctum domini corpus? Qua praesumptione ore tuo poculum sanguinis pretiosi percipies [...] His sermonibus imperator oboediens [...] gemens et deflens ad regalia remeavit. [...] Quo facto vinculum eius solvit Ambrosius.

2c. Ištraukos pamoksluose, kurių šaltiniai nežinomi.

Nustatyti implicitines citatas pamoksluose, kurių šaltiniai nežinomi, yra sunku, ypač jeigu citatų autorystė ar šaltinis nurodyti neaiškiai³⁵. Antro sekmadienio po Epifanijos pamoksle (fol. 60r₂₈–68v₃₀) skaitome pasakojimą apie netinkamus auklėjimo metodus ir jų pasekmes:

fol. 68v₃₋₁₂: kaip kure ľawa | walai augina waikus ľawa, kaip ape wenų S Gre=|gorius rafcha, kurfai waikų ľawų, iau nog pen=|kių metų fantin teip għin walai augina, kai=|pagi daugia biaurų a piktų ľzadzįų paiunkis | bua kalbeti, a tai tewu patiklawa, iokas iam | ifch ta bua, ir teip anam tewu ant rankų ne=|fchaiencziam tą waikų a kalbancziam piktus | ľzadzjus, regimai għin welinas ifchrankų ia ifch=|trauke, ir nunefche fu ľawim.

Šią istoriją pasakoja Grigalius Didysis ketvirtoje *Dialogų* knygoje. Istorija taip pat populiari XVI a. pavyzdžių rinkiniuose ir naudojama ketvirtam (gerbti tėvus) bei antram (nesikeikti) Dievo įsakymui iliustruoti:

Gregorius Magnus, *Dialogorum libri IV* 4.19, SChr 265, 73–74 (CPL 1713): Nam quidam uir cunctis in hac urbe notissimus

³⁵ Apie dvi nenustatytas ištraukas iš Augustino raštų WP 32r₂₃₋₂₇ ir WP 163r₉₋₃₀ žr. Gelumbeckaitė 2006, 261t.

ante triennium filium habuit annorum, sicut arbitror, quinque. Quem nimis carnaliter diligens, remisit nutriebat, atque isdem paruulus, quod dictu graue est, mox eius animo aliquid obstitisset, maiestatem Dei blasphemare consueuerat. Qui in hac ante triennium mortalitate percussus, uenit ad mortem. Cumque eum suus pater in sinum teneret, sicut hii testati sunt qui praesentes fuerunt, malignos ad se uenisse spiritus trementibus oculis puer aspiciens, coepit clamare: „Obsta, pater. Obsta, pater.“ Qui clamans declinabat faciem, ut se ab eis in sinu patris absconderet. Quem cum ille trementem requireret quid uideret, puer adiunxit, dicens: „Mauri homines uenerunt, qui me tollere uolunt.“ Qui cum hoc dixisset, maiestatis nomen protinus blasphemauit et animam reddidit.

Toliau tame pačiame pamoksle angelo Rapolo nurodymai To-bitui³⁶ papildyti istorija iš šv. Pafnucijaus gyvenimo:

fol. 66r₂₀–66v₂: lkai=|tame ape f: tewų Paphnucių wardu, kurfai | czjftų nabafznų a fchwentų fziwatų wede ap=|gulaike [*Velverio taisymas į*: an=|gulaike] wifsamis dienamis fawa, ir melde | panų Diewų, kaip iam apraditų, kuriam | ghis fch fchwentunių ligus butų angu iam kur=|fai ligus butų, Jr bua iam pranefchta | nog Angela, kaipagi ghis ligus ira wenam fu=|dzei miefte Thebaida, radidamas iam Vliczių | tų kur ghifai giwena. Ghis attaghis kad klau=|fes ia giwenima, Tas fudzje atfakie iam tar=|dams: Tewai S: nieka gera nefzinaufi dares, | tiktai kaipagi materį iemiau, ne del nara a gei=|dulia fawa pildima, angu ka kitta del. lifchei | nara a geidulia tureghima waiľaus fch ias, ir ki=|tų dumų neefmi ias pafzinnis, tiktai tu dumu. | Ka girdedamas paphnucas tare, wifofa ftanofa, ~ ||[66v] wifsakiami giwenimi, ieib liecziaufami turri panas | Diewas faw flufzianczzių.

³⁶ Pagal Vulgatą Tb 6,17; WP 66r_{15–20}: „Te nefanga kurie | teip ing wencziawaniften eiti, Jdant Diewų | nog fawens ir fchirdes fawa atwaritų, A tik=|tai fawa naru a geiduli ganna padarritų, kaip | ir arklis a mulas kurofa ner fchmintes, welna=|wa tur maczį ant takių.“

Tai glaustai atpasakotas Pafnucijaus gyvenimo epizodas, sukompiliuotas iš dievųjų pasakojimų: dorai ir tyrai gyvenęs Pafnucijus paprašęs Dievo jam parodyti, kuriam iš šventųjų jo gyvenimas artimiausias; pasirodęs angelas pranešė, kad Pafnucijaus gyvenimas panašus į netoliese gyvenusio muzikanto, kuris, pasak jo paties, gyvenime nepadaręs nieko gero, išskyrus tai, kad išgelbėjo dvi moteris; Pafnucijus vėl klausė Dievo, kuris žmogus būtų į jį panašiausias; balsas iš dangaus nurodęs jam vieno kaimo seniūną; bet šis sakėsi nesijaučiąs padaręs ką gero, išskyrus tai, kad gražiai sugyveno su žmona ir susilaukė trijų sūnų³⁷.

Advento antro sekmadienio pamoksle pasakojama apie tėvą Amoną, kuris pataręs gyvenimą tobulinti myriop pasmerktųjų mintimis, mat šie laukdami budelio atgailauja ir kenčia už savo nusikaltimus:

fol. 8v₂₈–9r₆: Grafzjus tadangi m: k: ir k: b: ir f: ing | Chu Jefu mumus pawaiŕdai ira ŕziwate | tewu f: kaip tẽ ŕkaitame, kaipagi wenas | bralis atteija Tewap wardu Amon melŕda= | mas ia, Jdant tartu ŕzadi gieru ant pafsi= | gerinima. A tas pats angu Tewas Amon | tare iam: Eik ŕunau a darrik ir du= | [9r] maik teip, kaip dara ir dumaija annie kure tur= | me ant ŕmerties apkalti ira. Je wenat | klaufa kur nu iau ira fudzja, kada a weikia= | gu iau atais, ir teip tame laukime gaileŕ= | fi rauŕti werkia ta ko ira uŕzlufuŕziẽ ta ŕmer= | tĩ a didei mucziaŕsi ŕchirdja ŕawa.

Šventųjų gyvenimuose tokio siužeto man kol kas nepavyko aptikti.

3. Parafrazės ir užuominos. Dažnai neįmanoma identifikuoti nei cituojamos vietos, nei citatos ribų. Kristaus žengimo į dangų (Šeštinių) pamoksle (fol. 175r₁₅–177r₂₆), kurio vertimo šaltinis nenustatytas, Biblijos citatos komentuojamos nuorodomis į Bazilijaus Didžiojo ir Bernardo Klerviečio traktatus: „kaip ape tai plateis ŕzadeis: S Bafilius knigo= | fa ape Dwa: ŕ: 6 cap:

³⁷ Visą citatą iš Georgo Majoro „De S. Paphnutio“ (*Vitae patrum*) žr. Gelumbeckaitė 2008[2], 64t.

Amphilochiap [klaida vietoj Amphilochap / Amphilochiap] rašcha ir | Eunomijap knigofa pirmofa prig gala, ir | ant 6 Pfal: ape tai rašcha tafgi Bafilius mag=|nus“ (fol. 176r₂₆₋₃₀); „Ape | tai ir minetalis daktaras raščhta S: Bafi=|lius magnus knigofa ketvirtofa prefch Eü=|nomium, Jr Bernhardus Kafanj an=|trai apie užengimu Chaus plateis fžadeis | raščha“ (fol. 176v₉₋₁₄)³⁸.

Greta citatų (žr. 1c) Advento antro sekmadienio pamokslė esama užuominų į stebuklingus ženklus, turinčius rodyti Lk 21,25 žodžių „Bus ženklų saulėje, mėnulyje ir žvaigždėse“ pagrįstumą:

fol. 6r₃₀₋₃₄: Bua rege=|tas fžvaigfdes ilgas kaip ir kalawias. Bua | regeti križius kruwini dangui, kaip tan me=|tan 1547 pateis petums karalaiczai bua | regeta ant wirfzaus faules [...]

1547 m. Karaliaučiuje užregistruotų danguje pasirodžiusių kruvinų kryžių paminėjimo nepavyko aptikti. Patį ženklą – vieną ar daugiau kraujo raudonio kryžių – prie 1547 m. Romoje ir daug kur Vokietijoje matytų prodigijų mini ne vienas šaltinis, tarp jų ir Jobas Fincelis pirmame *Wunderzeichen* tome (1556) bei juo rėmęsis Conradas Lycosthenes *Prodigiorum ac ostentorum chronicon* (1557). Kronikose, kalendoriuose ir stebuklingų ženklų kataloguose 1547 metai apskritai yra itin gausūs pranašingų ženklų. Tai aiškinama ne tik bendra eschatologine nuotaika, bet ir istoriniais faktais. Klimato istorikai tų metų pavasarį vertina kaip labai šaltą ir sausą, dėl ko saulė dažnai buvusi ryškiai raudonos spalvos³⁹. Gali būti, kad Karaliaučius WP paminėtas ir dėl to, kad 1547 m. balandžio 11 d. mirė pirma Prūsijos kunigaikščio Albrechto žmona Dorotėja. Toliau minimas 1561 m. Kopenhagoje (lot. *Hafff]nia*, *Havnia*) danguje matytas nukryžiuotasis su erškėčių vainiku ant galvos:

³⁸ Daugiau žr. Gelumbeckaitė 2008[2], 164t.

³⁹ Glaser 2001, 110.

fol. 6v₁₋₅: nu nefenei 1561 Danias l̄zeme miefte afinia d{i=} | dei
indiwnas a l̄tebuklingas l̄zēklas dangu{i} | bua regetas ÷ l̄zmagus
ant križzaus uf̄kartas | turris ant galwas erfchkecziu wainikū,
ta{i} | regimai dangui bua regeta [...]

Toks pat ženklas, tik be vietos nuorodos, dar kartą aprašytas iš Hemmingseno postilės verstame 21-mo sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle: „ir muŕų amŕze, tą me= | tą kad bua račhama 1561 Regetas bua | dangui wiras ant križzaus primufchtas tur= | ris ant galwas erfchkecziu wainikū“ (fol. 263r₃₂–263v₁) – „Hoc anno, qui est à natiuitate Christi 1561. uisus est in coelo uir cruci affixus habens in capite coronam spineam“ (HP 1562, 765). Galimas daiktas, kad ir pirmam ženkle paminėjimui netiesiogiai įtakos turėjo Hemmingseno tekstas, nors Hemmingseno postilėje Advento antro sekmadienio pamoksle toks ženklas visai neminimas⁴⁰. Dar vienas pranašingas ženklas yra Biblijos žodžius apie kilšančius žemės drebėjimus (Mt 24,7; Mk 13,8; Lk 21,11) iliustruojantis 1563 m. Nyderlanduose (lat. *Bataui* = *Betuwe* Gelderlando provincijoje), Romoje ir Aukštutinėje Vokietijoje vykęs žemės drebėjimas:

fol. 7r₅₋₉: ka ira daug buwį anafsa fchalifsa ÷ | Patawu Holandu
Rime φ ir anais metais | 1563 aukl̄zcziaufias wakies l̄zemei pa
Cefa= | rum teip didis bua drebeghimas l̄zemes | kaipagi meftu
pragrim̄da.

Žinoma, kad 1563 m. vyko smarkūs drebėjimai Sicilijoje ir Dalmatijoje (Kotoro mieste, dab. Juodkalnijoje)⁴¹. Taip pat gali būti, kad anksčiau vykę drebėjimai (pvz., 1530 m. Flandrijoje, 1536 m. Šveicarijoje ar 1556 m. Austrijoje, Bavarijoje, Vengrijoje, Dalmatijoje ir Kroatijoje) tikslingai perkelti į klausytojui artimesnius metus⁴².

⁴⁰ Daugiau žr. Gelumbeckaitė 2008[2], 9t.

⁴¹ Plg.: „1563. Heftige Erdbeben in Sicilien und Dalmatien, wo Cattaro litt“ (*Zeitung für Geognosie, Geologie und innere Naturgeschichte der Erde* 1826.II, 292).

⁴² Daugiau žr. Gelumbeckaitė 2008[2], 11.

4. Apibendrinimas. Kaip matyti, pirmieji liturginės ir pasaulietinės literatūros vertimai į lietuvių kalbą bei sekimai radosi jau XVI a. antroje pusėje. *Wolfenbüttelio postilė* yra ne tik evangelikų liuteronų pamokslų rinkinys, bet ir skaitiniai, apimantys Antikos, patristinės topografikos, tikrų bei stebuklingų istorijų, hagiografinės ir kitas krikščioniškojo auklėjimo temas. Ši knyga rodo, kad lietuvių kalba ir kultūra jau nuo pat rašytinės literatūros pradžios perima intelektualinę amžių patirtį apibendrinančią Europos kultūros tradiciją.

Šaltiniai ir literatūra

Basilii Magni opera 1520 – *Basilii Magni Cæsariensium in Cappadocia Antistitis sanctissimi opera plane diuina variis e locis sedulo collecta* [...], [Paris:] Badius Ascensius.

Brückner Wolfgang (Hrsg.) 1974, *Volkserzählung und Reformation. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus*, Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Controversia et Confessio Digital, herausgegeben von Irene Dingel; URL: <<http://www.controversia-et-confessio.de/cc-digital/personen/register/eintraege/wigand-johannes.html>>.

CChSL 77 – *S. Hieronymi presbyteri opera* 1. *Opera exegetica* 7. *Commentariorum in Matheum libri IV*, cura et studio D. Hurst, M. Adriaen, *Corpus Christianorum. Series Latina* 77, Turnholti: Typographi Brepols editores pontificii, 1969.

CChSL 142 – *Sancti Gregorii Magni Homiliae in Hiezechielem prophetam*, cura et studio Marcus Adriaen, *Corpus Christianorum. Series Latina* 142, Turnholti: Typographi Brepols editores pontificii, 1971.

CChSL 138 – *Sancti Leonis Magni Romani pontificis tractatus septem et nonaginta. Tractatus 1–38*, recensuit Antonius Chavasse, *Corpus Christianorum. Series Latina* 138, Turnholti: Typographi Brepols editores pontificii, 1973.

CChSL 138A – *Sancti Leonis Magni Romani pontificis tractatus septem et nonaginta. Tractatus 39–96*, recensuit Antonius Chavasse, *Corpus Christianorum. Series Latina* 138A, Turnholti: Typographi Brepols editores pontificii, 1973.

CPG – *Clavis Patrum Graecorum 2. Ab Athanasio ad Chrysostomum*, cura et studio Mauriti Geerard, Turnhout: Brepols, 1974.

CPL – *Clavis Patrum Latinorum*, recludit Eligius Dekkers, Aemilius Gaar, *Corpus Christianorum. Series Latina (CChSL)*, Turnhout: Brepols, 31995.

CSEL 71 – *Cassiodori-Epiphaniū Historia ecclesiastica tripartita. Historiae ecclesiasticae ex Socrate Sozomeno et Theodorito in unum collectae et nuper de Graeco in Latinum translatae libri numero duodecim*, recensuit Waltarius Jacob, editionem curavit Rudolphus Hanslik, *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 71*, Vindobonae: Hoelder-Pichler-Tempsky, 1952.

Gelumbeckaitė Jolanta 2000, *Bibliotheca Augusta*, jos istorija ir lietuviškos knygos, *Archivum Lithuanicum 2*, 75–98.

Gelumbeckaitė Jolanta 2006a, Bažnyčios Tėvai XVI amžiaus lietuviškose liuteroniškose postilėse, *Šv. Augustinas: tradicijos, kontekstai, interpretacijos*, sudarė ir parengė Darius Alekna, *Christiana tempora 2*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 236–264.

Gelumbeckaitė Jolanta 2006b, Bugenhagens Passions- und Auferstehungsharmonie als Quelle der litauischen Postille von Johann Bretke, *Navicula litterarum Balticarum*, hrsg. von Stephan Kessler, Christiane Schiller, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 63–74.

Gelumbeckaitė Jolanta (Hrsg.) 2008, *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573 1. Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat, 2. Einleitung, Kommentar und Register, Wolfenbütteler Forschungen 118.1–2*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag im Kommission.

Gelumbeckaitė Jolanta 2009, *Wolfenbüttelio postilė (1573) kaip seniausia lietuviška Antikos, Viduramžių ir Renesanso antologija, Literatura 51(3)*, 66–80.

Gelumbeckaitė Jolanta 2017, Abraomo Kulviečio ir Stanislovo Rapolinio biogramos XVI Magdeburgo centurijoje, *Archivum Lithuanicum 19*, 265–280.

Gelumbeckaitė Jolanta 2018, Predigtkultur in Litauen: Corpus der altlitauischen Postillen, *Reformatio Baltica: Kulturwirkungen der Reformation in den Metropolen des Ostseeraums*, hrsg. von Heinrich Assel, Johann Anselm Steiger, Axel E. Walter, Berlin, Boston: De Gruyter, 229–241.

Glaser Rüdiger 2001, *Klimageschichte Mitteleuropas. 1000 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

GP 1567 – Daniel Greser, *Enarratio brevis et orthodoxa Euangeliorum Dominicalium & Festorum aliquot*, Frankfurt am Main: Peter Braubach, 1567; PURL: <<http://diglib.hab.de/drucke/680-38-theol/start.htm>>.

HP 1562 – Niels Hemmingsen, *Postilla seu enarratio Euangeliorum*, Wittenberg: Johann Kraft d. Ä., 1562; PURL: <<http://diglib.hab.de/drucke/c-613-8f-helmst/start.htm>>.

Interaktyvus Rytų Prūsijos žemėlapis IV, Grasilda Blažienė, Veronika Adamonytė, Jolanta Gelumbeckaitė, Edmundas Trumpa; URL: <<http://prusija.lki.lt/>>; <http://prusija.lki.lt/Z_Bylaukis.html>; <http://prusija.lki.lt/Z_Sapunas.html>; <http://prusija.lki.lt/Z_Velveris.html>.

Major Georg 1560, *Vitae Patrum, in usum ministrorum verbi*, Wittenberg: Vitus Creutzer, 1560 [data kolofone: 1559].

Musculus Andreas 1563 II, *Locorum communium theologicorum, ex scriptura sacra, et ex orthodoxis ecclesiae doctoribus collectorum tomus secundus*, Erphordiae: Georg Bawman, 1563.

Niendorf Mathias ²2010, *Das Großfürstentum Litauen. Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569–1759)*, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.

PG – *Patrologiae cursus completus. Series Graeca* 1–167, accurate Jacques-Paul Migne, Paris, 1857–1866.

PL – *Patrologiae cursus completus. Series Latina* 1–217, accurate Jacques-Paul Migne, Paris, 1841–1855.

Sancti Bernardi opera 4. *Sermones* 1, ad fidem codicum recensuerunt J[ean] Leclercq, O.S.B., H[enri] Rochais, Romae: Editiones Cistercienses, 1966.

Sancti Bernardi opera 7. *Epistolae* 1. *Corpus epistolarum* 1–180, ad fidem codicum recensuerunt J[ean] Leclercq, O.S.B., H[enri] Rochais, Romae: Editiones Cistercienses, 1974.

SChr 265 – Grégoire le Grand, *Dialogues* 3. *Livre IV*, texte critique et notes par Adalbert de Vogüé, traduction par Paul Antin, *Sources Chrétiennes* 265, Paris: Les Éditions du Cerf, 1980.

SpP 1553 – Johannes Spangenberg, *Postilla. Euangelia & Epistolae*, Frankfurt am Main: Christian Egenolff, 1553; PURL: <<http://diglib.hab.de/drucke/c-779-8f-helmst/start.htm>>.

Steiger Johann Anselm 1999, *Exempla fidei. Die Exempelhermeneutik Luthers und die Exempelsammlungen der lutherischen Orthodoxie, Simpliciana. Schriften der Grimmelshausen-Gesellschaft* 21, hrsg. von Dieter Breuer, Bern [etc.]: Peter Lang.

WA 1 – *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe 1. Schriften*, Weimar: Hermann Böhlau, 1883.

Zeitung für Geognosie, Geologie und innere Naturgeschichte der Erde, Jahrgang 1826, II. Stück, hrsg. von Ch. Keferstein, Weimar: Verlag des Landes-Industrie-Comptoirs.

DIE EUROPÄISCHE KULTURTRADITION IN DER WOLFENBÜTTELER POSTILLE (1573/1574)

Zusammenfassung

Die sogenannte *Wolfenbütteler Postille* von 1573/1574 ist das erste ausführliche handschriftliche Textzeugnis der litauischen Schriftsprache und einer der umfangreichsten litauischen Texte des gesamten 16. Jahrhunderts. Diese im Herzogtum Preußen entstandene lutherische Predigtsammlung gilt damit als eine der wichtigsten Quellen zur litauischen Sprach-, Kirchen- und Kulturgeschichte. Der litauische Text ist ein aussagekräftiges Dokument im Hinblick auf die Verbreitung der Reformationsschriften und des reformatorischen Gedankengutes im litauischsprachigen Milieu. Die Postille bildet ein Florileg europäischer homiletischer Tradition, die dem litauischen Kulturkreis durch das Predigen in litauischer Sprache zum ersten Mal zugänglich gemacht wurde. In dieser Hinsicht ist sie eine unikale Zusammenstellung reformatorischer Lehre. Die WP ist eine vielschichtige Übersetzung und Bearbeitung. Die vergleichende Analyse des litauischen Textes mit den Vorlagentexten weist auf eine eindeutige Übersetzungsrichtung Latein-Litauisch hin. Die Übersetzungsstrategien sind typisch für die Frühe Neuzeit. Die Textübertragung ist nicht immer adäquat, der Vorlagentext wird bisweilen zielorientiert bearbeitet, kommentiert, ergänzt, verkürzt und paraphrasiert. Die Übersetzung ist oft um *exempla fidei*, Zitate und Anspielungen ergänzt. Die Postille bietet somit eine anthologische Rezeption von zahlreichen Klassikern, Kirchenvätern, mittelalterlichen Theologen und verschiedenen mittelalterlichen sowie frühneuzeitlichen Historikern. Zitiert werden Strabon, Cicero, Plinius d. Ä., Plinius d. J. und die vermutlich im 3. Jahrhundert nach Chr. entstandenen *Disticha Catonis*; Athanasius, (Pseudo-)Augustinus, (Pseudo-)Hieronymus, Gregor von Nazianz, Johannes Chrysostomus, Josephus Flavius, Eusebius von Caesarea, (Pseudo-)Hegesippus, (Pseudo-)Basilius der Große, Rufin von Aquileia, Sulpicius Severus, Cassiodorus, Vigilius von Thapsus,

Leo der Große, Fulgentius von Ruspe, Gregor der Große, Isidor von Sevilla und (Pseudo-)Bernhard von Clairvaux; Paulus Diaconus, Dietrich von Apolda und Pomponius Laetus (Giulio Sanseverino). Wie in der Frühneuzeit üblich, sind die Quellen der Zitate nicht immer angegeben und die Zitate selbst oft paraphrasiert. Die in der WP vorkommenden Zitate stellen die ersten schriftlichen Übersetzungen ins Litauische dar.

THE EUROPEAN CULTURAL TRADITION IN THE *WOLFENBÜTTEL POSTIL* (1573/1574)

Summary

The so-called *Wolfenbüttel Postil* (1573/1574) – an anonymously handwritten Lithuanian Lutheran work, which originated in the period between 1565 and 1573 – is a compilation based on at least ten Latin postils. This codex, consisting of sermons dedicated to an entire liturgic year, is the oldest Lithuanian coherent text which is not restricted only to the translations of a canonical text. Furthermore, it is one of the most extensive texts in the early modern history of Lithuanian. The *Postil* testifies the dissemination of Reformation writings and ideas in the Lithuanian language area and represents a florilegium of European homiletic tradition. It includes considerable parts of an originally written text and of hardly verifiable compilations. Methodologically, the translation is typical for the 16th century. Literally translated excerpts are followed by originally written parts, or translations from other sources are included. The Lithuanian translation is selective and paradigmatic. The text is supplemented with *exempla fidei*, quotations, allusions and paraphrases. The *Wolfenbüttel Postil* thus offers an anthological reception of numerous classics, church fathers, medieval theologians and various medieval and early modern historians: Strabo, Cicero, Pliny the Elder, Pliny the Younger, the *Disticha Catonis*; Athanasius, (pseudo-)Augustine, (pseudo-)Jerome, Gregory of Nazianzus, John Chrysostom, Josephus Flavius, Eusebius of Caesarea, (pseudo-)Hegesippus, (pseudo-)Basil the Great, Rufinus of Aquileia, Sulpicius Severus, Cassiodorus, Vigilius of Thapsus, Leo the Great, Fulgentius of Ruspe, Gregory the Great, Isidore of Seville, (pseudo-)Bernard of Clairvaux; Paulus Diaconus, Dietrich of Apolda and Pomponius Laetus (Giulio Sanseverino). A large part of the European cultural tradition could have reached the Lithuanian-speaking audience through this *Postil* for the very first time.